

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ромашкін Сергій Володимирович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права,

Економіко-правового факультету

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

Багато вчених на протязі тривалого часу формують цілі та принципи юридичної відповідальності. Щоб ні одне покарання не було проявом насильства одного або більшості над окремим громадянином, воно повинно бути за своєю суттю гласним, негайним, невідворотним, мінімальним з усіх можливих при таких обставинах, пропорційним злочину та передбаченим у законах.

Формульовані сьогодні у законодавстві цивілізованих держав принципи багато в чому слідують класичному зразку.

Основним принципом юридичної відповідальності є відповідність закону. Це означає, що відповідальність застосовується тільки за правопорушення, а саме протиправне діяння, скоєне деліктоздатною особою.

При здійсненні відповідальності, закону, забороняючому будь-яке діяння, не повинна надаватися зворотна сила. Надавання зворотної сили закону, посилюючому покарання або стягнення, неприпустимо тому, що соціальне призначення заборон і санкцій полягає у тому, щоб вплинути на вибір тієї чи іншої лінії поведінки (якщо б знав, що буде каратися так суворо, то не скоював би). Напроти, закон, скасовуючи заборону або полегшуючи покарання, стягнення, обов'язково повинен мати зворотну силу, тому що суворе покарання за діяння, яке раніше вважалося злочином, а тепер не вважається або карається менш суворо, не тільки протирічить гуманності та справедливості, а й зрівнює у суспільній свідомості злочинні та незлочинні діяння, діяння небезпечні та менш небезпечні.

Законність відповідальності і в тому, що конкретна міра відповідальності суворо обмежена межами санкції порушеної норми та при її реалізації може бути пом'якшена, але ніяк не посилена. Нарешті, дослідження обставин справи про правопорушення, застосування та реалізація санкцій, особливо суворо, здійснюються у процесуальній формі, які мають гарантії об'єктивного розгляду і вирішення справи із забезпеченням прав та законних інтересів особи, притягнутої до відповідальності.

Із законністю щільно пов'язана обґрунтованість відповідальності, під якою розуміють, по-перше, об'єктивне дослідження обставин справи, збір та всебічна оцінка доказів, аргументованість висновку про те, чи було скоєне

правопорушення, чи винувата в цьому особа, притягнута до відповідальності, чи підлягає застосуванню передбачена законом санкція; по-друге, визначення конкретної міри покарання, стягнення, відшкодування шкоди у точній відповідності із законом.

Вибір конкретної міри покарання або стягнення в межах певної санкції повинен здійснюватись на підставі ретельного вивчення матеріалів справи з урахуванням пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, особи правопорушника.

При застосуванні правовідновних санкцій також вирішується питання про те, чи було скоєне правопорушення, але при конкретизації санкції розглядаються інші проблеми: про обсяг та порядок відшкодування шкоди (іноді – про можливість зменшення або розстрочки виплат), про спосіб усунення протиправного стану, про відшкодування збитків та шкоди і т.д.

О. В. Геселев стверджує, що зумовленість юридичної відповідальності полягає насамперед у праворозумінні та раціональному розсуді. Юридична відповідальність базується на волі й глузді законодавця як свідомого творця права держави¹.

Із законністю та обґрунтованістю щільно пов'язаний принцип, відповідно якому ніхто не повинен нести двічі юридичну відповідальність за одне і теж правопорушення (non bis in idem – «ні двічі за одне»). Це означає, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений за злочин, за який вже був остаточно засуджений або виправданий у відповідності із законом.

Принцип «ні двічі за одне» відноситься до застосування штрафних, карних санкцій та не протирічить тому, що до правопорушника, підданому штрафній карній відповідальності, застосовуються правовідновні санкції, якщо його діями завдана майнова або інша шкода (розкрадач не тільки піддається покаранню, з нього також відшкодовується сума викраденого; хуліган, який розбив вітрину магазину, карається за хуліганство та, зверх того, відшкодовує завдану шкоду). Крім того, саме покарання, передбачене санкцією, може містити декілька правообмежень (наприклад, позбавлення волі та конфіскація майна, позбавлення права займати певні посади).

Наступним принципом відповідальності є змагальність – як спосіб подолання обвинувального ухилу при розслідуванні справ про правопорушення, гарантія прав особи, притягнутої до відповідальності.

Особа, яка офіційно обвинувачується у здійсненні правопорушення, знаходиться фактично в нерівному положенні з державним обвинувачем. Ця нерівність в деякій мірі компенсується змагальністю процесу, покладанням на того, хто притягує до відповідальності, «тягаря доведення», а саме обов'язку довести факт правопорушення та скоєння його обвинуваченим, або закрити справу та принести вибачення.

З цим пов'язана презумпція невинуватості: кожна людина, обвинувачена у скоєнні злочину, вважається невинуватою, поки її винність

---

¹ Геселев О.В. (2021). Праворозуміння та розсуд у правозастосовній діяльності: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ. КНУВС., С. 298.

не буде доведена в законному порядку та встановлена набувши законної сили вирок суду. Обвинувачений не повинен доводити свою невинуватість. Він має право оскаржувати факт правопорушення, його юридичну оцінку, надавати свої докази, приймати участь у дослідженні обставин справи (в тому числі в допиті свідків обвинувачення). Державним органам та посадовим особам заборонено будь яким способом примушувати обвинуваченого до надання показів. Ніхто не зобов'язаний свідчити проти самого себе, свого подружжя та близьких родичів. Будь які докази, отримані з порушенням закону, визнаються такими, що не мають сили. Непереборні сумніви у винуватості особи тлумачаться на користь обвинуваченого.

Комплекс прав особи, притягнутої до відповідальності називається правом на захист. Це право закріплено законом у вигляді процесуальних прав, забезпечуючи можливість знати, з чого саме складається обвинувачення, оскаржувати його, приймати участь в дослідженні обставин справи, користуватися допомогою адвоката, оскаржувати застосування запобіжних заходів та інших актів, оскаржувати саме рішення та порядок його виконання.

Здійснення правовідповідної відповідальності також засновано на принципі змагальності, але розподіл «тягаря доведення» тут інше: потерпілому достатньо довести спричинення майнової або іншої шкоди, невиконання зобов'язання, створення протиправного стану. Відповідач може оскаржувати факт правопорушення, доводити правомірність своїх дій, обґрунтовувати свою думку про розмір шкоди або про порядок її відшкодування.

До принципів відповідальності належить її невідворотність, яка залежить більш за все від налагодженості роботи правоохоронних органів, від підготовленості, компетентності та сумлінності працівників, уповноважених притягувати до відповідальності та застосовувати санкції. Правопорушення, на які не відреагували правоохоронні органи, наносять правопорядку велику шкоду: безкарність не тільки заохочує їх до скоєння нових, частіше більш тяжких злочинів, але й надає поганий приклад іншим особам, особливо нестійким. Тому, однією з важливих проблем є обов'язкова та своєчасна реєстрація інформації про правопорушення, початок кримінальних справ за фактом кожного злочину. Не таємниця, що в гонитві за «благополучними» (менш благополучними) показниками деякі працівники органів дізнання та слідства подекуди не реєструють свідчення про злочини, особливо ті, розслідування яких пов'язано з великими труднощами.

Своєчасність відповідальності означає можливість притягнення правопорушника до відповідальності на протязі терміну давності не дуже віддаленого від факту правопорушення. Для адміністративних та дисциплінарних проступків такий термін визначено у декілька місяців; по кримінальним злочинам термін давності значно більший – від року до 10-15 в залежності від ступеню тяжкості злочину та обставин справи.

При здійсненні відповідальності враховуються такі принципи права та моралі, як доцільність та гуманізм. Це означає, що особа, яка скоїла правопорушення, та визнана винною, може бути повністю або частково звільнена від застосування та реалізації санкції по тим причинам, що правопорушник добровільно відшкодував нанесену шкоду та усунув завдану шкоду, щиро розкався, справами довів своє виправлення, на підставі чого призначене покарання або подальше відбування призначеного строку недоцільно.

За мотивами гуманності відношення відповідальності можуть бути скасовані у випадку тяжкої хвороби, нещастя в його сім'ї та за аналогічними причинами. Відтак, варто прислухатися до Канта, який вважає, що єдиний принцип – це принцип рівності (в положенні стрілки на вагах справедливості), за яким суд схиляється на користь однієї сторони не більше, чим на користь іншої.

Варто погодитися з думкою Н. Загребельної про те, що Україна на цьому етапі розвитку потребує окремого нормативно-правового акту (власне Концепції), який за аналогією з основними кодифікаціями в чинному законодавстві уніфікував би та узгоджував усю типологію і варіативність юридичної відповідальності, тим самим нівелюючи межі галузей права та особливості існування інституту юридичної відповідальності в різних сегментах вітчизняної правової системи.

Таким чином, зумовленість юридичної відповідальності слугує провідним показником, стрижневим індикатором ефективності будь-якого нормативно-правового регулювання, дієвості механізмів функціонування держави як розпорядника юридичного інструментарію. Юридичні приписи щодо питання відповідальності не існують ізольовано – їхня конструкція базується на синергетичному суміжному існуванні базових принципів інституту юридичної відповідальності й критичних питань життя суспільства, оскільки останнє визначає негласно вектори становлення відповідальності, її зміст, потребу застосування, а також спеціалізацію дії й специфіку іманентного розвитку апарату примусу держави².

---

² Наталія Загребельна (2022). Юридична відповідальність з позиції справедливості та дієвості: сучасні реалії та поняття. *COPERNICUS Political and Legal Studies*. Vol. 1, Issue 4 (December 2022).